

Indtil Peter den Stores tid var de store stillinger i staten blevet forbeholdt medlemmerne af de gamle russiske adelsslægter. Peter fratog adelen denne fortrinsstilling, og fra hans tid blev mange »homines novi« i stand til at nå statens top. Repertorierne viser dog, at enkelte af de gamle adelsslægter leverede høje embedsmænd lige til 1917. Men behovet for statsjenere var større, end Rusland kunne honorere, derfor fik udlændingene en dominerende position. Allerede i det 17. århundrede var der indvandret en del, og fra 1700 kom der så mange, at de vanskeligt kunne opsuges i den russiske befolkning. Flest kom der fra Tyskland og landene nord og vest for Tyskland; en del kom fra andre slaviske lande, Kaukasus og Grækenland. Der var bemærkelsesværdigt få katolikker, også blandt de tyske indvandrere.

I Amburgers bog omtales 2867 personer, hvoraf så mange som 1079 (37 %) var udlændinge, og så tælles endda hviderussere og ukrainere som russere. Af udlændingene er de 914 vesteuropæere, og af disse udgør igen de baltiske tyskere den største del. Udlændingenes antal var vistnok mindre i lokalforvaltningen. Uden for administrationen gjorde udlændinge, især jøder, sig stærkt gældende i handel og liberale erhverv. Fra midten af det 19. århundrede satte reaktionen ind (panslavisme, russificering), og i begyndelsen af dette århundrede var de fleste embeder besat af russere eller af medlemmer af forlængst naturaliserede slægter.

Bogen er klart disponeret og benytteren har til sin hjælp yderligere fire registre og to kort. Rusland har fået en administrationshistorie, som vil blive en klassiker. Hvornår får Danmark sin Amburger?

SIGURD RAMBUSCH

Politique de Montesquieu, présentée par JEAN EHRARD. Collection U. Paris, Armand Colin, 1965. 332 s. 12,50 F.

Det her foreliggende værk er udkommet i »Collection U«s serie: »Idées politiques«. Serien redigeres af generalsekretæren for »Fondation Nationale des Sciences Politiques«, Jean Touchard og forfølger – efter samme princip som de øvrige serier – et dobbelt formål: at give de studerende inden for samfundsvidenskaberne en praktisk og overskuelig indførelse i idéhistorien og at forsyne alle, der i den ene eller anden egenskab deltager i offentlig diskussion med en slags idéhistorisk håndbibliotek.

I overensstemmelse med, hvad der synes at være seriens sædvanlige dispositionsform, består værket af en indledning, der kort skildrer Montesquieu's liv og åndelige udvikling samt placerer ham i den idéhistoriske sammenhæng, efterfulgt af udvalgte tekster. Disse er forsynet med korte kommentarer, der udmærker sig ved en prisværdig præcision og ofte viser et bemærkelsesværdigt skarpsyn hos udgiveren.

Tekstudvalget er arrangeret i tre hovedafsnit efter de temaer, som Ehrard betragter som de centrale i Montesquieu's tænkning. Teksterne er taget ikke blot fra Montesquieu's offentliggjorte hovedværker, men også fra mindre skrifter og private optegnelser. Derved kastes der lys over udviklingen af de enkelte ideer og opnås en dybere forståelse af disse. Dette er af særlig betydning hos en forfatter som Montesquieu, der i kraft af sin rigt facetterede tænkning ofte

skifter synsvinkel, hvis tankebaner hyppigt bevæger sig i associationer, og som gerne udtrykker sig i en epigrammatisk stil med mangetydig anvendelse af begreberne.

Det første afsnit hedder »Politique et nature des choses«, hvilket fører tanken hen på Montesquieu's berømte definition af lovene: »lovene i deres videste betydning er de nødvendige relationer, som følger af tingenes natur« (De l'Esprit des Lois I. 1). Gennem sit arrangement af teksterne ønsker Ehrard at vise Montesquieu's voksende erkendelse af, at det ikke er tilfældet, som regerer verden, men at der overalt findes sammenhæng mellem fænomenerne.

For Montesquieu's retsopfattelse betyder denne erkendelse, at de positive loves skiftende indhold fra land til land kan forklares med forskelligheder i statsform, folkekarakter, klima, geografi, historie etc., mellem hvilke faktorer der igen er tale om en vekselvirkning – dette er netop »lovenes ånd«; også mellem de enkelte love er der en logisk sammenhæng inden for samme retlige system. Men Ehrard påviser samtidig, hvorledes Montesquieu også tror på evige, uforanderlige retfærdighedsnormer; sådanne normer hører med til »la nature des choses«, og de positive love bør være baseret på »de rette principper«.

Montesquieu hylder således ikke nogen ensidig determinisme og lovgiverens opgave består for ham ikke alene i at tilpasse lovene til det fysiske og åndelige milieu, men i ligeså høj grad i at modvirke dette milieus uheldige virkninger. Ehrard mener, at Montesquieu's retfærdighedsbegreb er inspireret af naturretsteoretikere som Grotius og Pufendorf, men at han på visse punkter indtager mere radikale synspunkter ved f. eks. principielt at fordømme slaveriet som stridende mod naturretten. I overensstemmelse med den da herskende naturretsteori skulle Montesquieu endvidere ifølge Ehrard gå ud fra samfunds- og statspagten som statens grundlag; når han ikke udtrykkelig formulerer nogen pagtteori, skulle det være, fordi han betragter dette som en fastslået ting. Det er et spørgsmål, om det er berettiget at drage så vidtgående slutninger af de hentydninger til pagten, der findes rundt om i Montesquieu's skrifter, og om man ved en konfrontation af Montesquieu med datidens naturretsteorier ikke snarere bør fremhæve de passager hos ham, hvor en organisk statsopfattelse kommer til udtryk. Når Montesquieu opererer med forestillingen om en pagt, er der vel nærmest tale om en fiktion eller norm: de gensidige forpligtelser mellem de styrende og borgerne og mellem disse indbyrdes bør opfattes, som om der lå en pagt til grund. Det karakteristiske for Montesquieu's retsopfattelse er efter min mening, at han betragter de positive love som led i en lovmæssighed, der spænder fra de love, som Gud pålægger sig selv i kraft af sin natur, over fysikkens love, menneskets fysiologiske og psykologiske love, sociale adfærd til de positive love. Overgangen er flydende fra den ene kategori til den anden og – således som Ehrard også peger på – fra det beskrivende til det normative og fra nødvendighed til frihed.

Også Montesquieu's historiesyn er præget af en brydning mellem determinisme og indeterminisme, og Ehrard mener at kunne påvise, at Montesquieu snart lægger en – efter min mening iøvrigt ret begrænset – fremskridtstro for dagen, snart ser historien som et evigt kredsløb.

Teksterne i afsnittets sidste kapitel viser Montesquieu's opfattelse af den

ideelle lovgiver, som har indsigt i »tingenes væsen«, og ikke lader sig forlede af overdreven reformiver, men respekterer folkets sæder og skikke.

Det centrale tema i andet afsnit, der hedder »La liberté et les formes de gouvernements« er den politiske frihed, som for Montesquieu betyder, at borgeren kan handle frit inden for lovens rammer og kun kan tvinges til at gøre det som loven påbyder. Ehrard peger imidlertid på, at det for Montesquieu nok er en forudsætning for friheden, at der findes love, men at det ikke er tilstrækkeligt, idet selve lovene kan have et tyrannisk indhold. I realiteten forstår Montesquieu ved frihed først og fremmest sikkerhed på legeme og gods. Ehrard fremhæver denne passive karakter af Montesquieu's frihedsbegreb som det primære, men er dog klar over, at frihed for Montesquieu også kan bestå i, at folket deltager i den politiske virksomhed, og at modstridende interesser og meninger frit tørner sammen. En sådan aktiv form for frihed hører med til både oldtidens demokratier og det engelske system.

Montesquieu sonderer mellem 3 stats- eller regeringsformer (han skelner ikke mellem stat og regering): republik – der igen kan være demokrati eller aristokrati –, monarki og despoti. Teorien indebærer, som fremhævet af Ehrard, både en faktisk beskrivelse af hver form og af de til denne hørende politiske, retlige og sociale institutioner, og en vurdering af hver form, efter hvorvidt den tillader frihed eller ej. Vurderingen fører til en fordømmelse af despotiet, der ikke blot er de orientalske folks triste lod, men også kan true et monarki som det franske, såfremt absolutistiske tendenser her skulle vinde overhånd. Det skrækbillede, Montesquieu tegner af despotismen, er nok baseret på rejsebeskrivelser fra Orienten, men Ehrard har utvivlsom ret, når han hævder, at det ved sine overdrivelser nærmer sig en tankekonstruktion. Det er iøvrigt særdeles skarpsindigt af udgiveren at fremdrage den passage, hvor Montesquieu beskriver despotismen som hvilende tungest på de mægtige, selvom elendighed også er folkets lod; her kommer Montesquieu's aristokratiske sindelag til udtryk. For aristokratiet som regeringsform har han dog ikke meget til overs. Da despotiet for Montesquieu repræsenterer det absolutte onde, medens han synes at henlægge demokratiet til en fjern og mere dydig oldtid, må monarkiet i den modificerede engelske eller den traditionelle franske form blive den eneste for Montesquieu acceptable og samtidig praktisk anvendelige form.

Montesquieu indleder sin berømte skildring af den britiske forfatning med at sondre mellem 3 statsmagter: den lovgivende, udøvende og dømmende magt. Det er en forudsætning for friheden, at der ikke sker en koncentration af to – endsige alle tre – magter, og at domstolene er uafhængige. Denne teori er ifølge Ehrard mindre et produkt af læsningen af forfattere som Locke eller af studiet af den britiske forfatning end en logisk konsekvens af Montesquieu's frihedsbegreb.

Ehrard synes at anse magtadskillelsen for det centrale element i Montesquieu's opfattelse af den britiske forfatning, således som denne opfattelse ifølge Ehrard selv og Robert Shackleton (Montesquieu, Bolingbroke and the Separation of Powers, French Studies 1949, citeret af udgiveren), suggereredes Montesquieu af Bolingbroke. Principielt indebærer magtadskillelsen efter Ehrards fortolkning en skarp adskillelse mellem de 3 magter, men Ehrard er klar over, at den nærmere beskrivelse af det britiske system ikke svarer til forestillingen om en sådan

adskillelse. Efter min mening har de forskere ret, der hævder, at Montesquieu's skildring af det britiske system tillige indeholder et andet element foruden magtadskillelsen: den blandede forfatning, hvis væsen består i, at folk, adel og monark alle har andel i den øverste statsmagt. Ehrard nævner kun i forbifarten, at Montesquieu betragter England som et »monarchie mêlée« og sondrer iøvrigt ikke skarpt mellem de to elementer, men dette forhindrer ham ikke i at karakterisere Montesquieu's system af vægte og modvægte med følgende overordentlig træffende sætning: »assurer par la division – voire par le morcellement – du pouvoir, dans une société inégalitaire, un sûr équilibre des diverses classes sociales«. Det må være berettiget at fortolke Montesquieu således, at det i hans teori indeholdte balancesystem skal sikre mod, at friheden krænkes både ved, at loven brydes og ved, at loven får et tyrannisk indhold. Det sidste vil være tilfældet ikke blot, når der diskrimineres mod en enkelt person, men også mod en hel stand (problemstillingen er diskuteret i et ikke offentliggjort arbejde af Anne K. G. Kristensen: »En fortolkning af 11. bog i De l'Esprit des Lois«).

Ehrard lader afsnittet om den britiske forfatning blive efterfulgt af to afsnit, hvor han samler de tekster, der efter hans mening klarest illustrerer Montesquieu's opfattelse af det franske monarkis væsen og oprindelse; på denne måde ønsker Ehrard at fremhæve, at Montesquieu ikke anser den britiske forfatning som den eneste løsning, og at friheden også kan realiseres i et monarki som det franske, når det føres tilbage til sine grundprincipper derigennem at »les pouvoirs intermédiaires« – adel, gejstlighed og parlamenterne – får mulighed for at virke som bremsen på kongemagtens absolutistiske tendenser, i særdeleshed gennem deres domsmyndighed.

Ehrard fremdrager i denne forbindelse det meget væsentlige, at Montesquieu's monarkibegreb ikke indebærer, at kongemagten reduceres til en skyggerolle, og at den hierarkiske opbygning af samfundet, som for ham hører med til monarkiets væsen, ikke udelukker opstigning fra stand til stand: »la permanence des structures n'exclut pas la mobilité des conditions individuelles«. Et af de vigtigste midler til at realisere en sådan bevægelighed er embedsskøb, der har en dobbelt funktion: at sikre domsmagtens uafhængighed og at virke som økonomisk incitament.

En af de mest originale ideer hos Montesquieu er teorien om, at hver styreform for at kunne bestå i længden må støtte sig til et bestemt princip – psykisk drivkraft. Demokratiets princip er dyd, opfattet som selvfornægtelse over for fædrelandet og dets institutioner, despotismens frygt, medens monarkiet holdes i kraft af ære – standsfordomme og higen efter udmærkelse. Det kan forekomme paradoksalt, at Montesquieu gør bevarelsen af den styreform, som han til syvende og sidst foretrækker, afhængig af motiver, hvis moralske værdi er så tvivlsom. Efter min opfattelse er Ehrard måske den Montesquieu-forsker, der kommer løsningen nærmest: monarkiets fortrin er netop, at det er indrettet på en sådan måde, at det i det væsentlige kan overlade det til de mest almindelige menneskelige lidenskaber at holde samfundsmaskineriet igang. Ehrard ser klart, at denne tro på de automatisk virkende kræfter i samfundet gør Montesquieu til en af liberalismens banebrydere.

En sådan tillid til kræfternes frie spil forudsætter imidlertid en tro på en bag-

ved fænomenernes mangfoldighed herskende harmoni, og udgiveren viser igen sit skarpsyn ved at citere netop den passage i »*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*« (9. kap.), hvor en sådan tro med særlig tydelighed kommer til udtryk.

I det tredje, sidste hovedafsnit samler Ehrard tekster, der belyser Montesquieu's synspunkter med hensyn til retsvæsen, religion, skattepolitik, økonomi, udenrigs- og forsvarspolitik etc. Ved at kalde afsnittet »*Les éléments du bonheur social*« ønsker Ehrard antageligt at fremdrage de utilitaristiske aspekter af Montesquieu's tænkning. Spørgsmålet om, i hvilket omfang man kan betegne Montesquieu som utilitarist er ikke let at besvare. På den ene side er det – som fremhævet af Ehrard – karakteristisk, at Montesquieu gerne forsvare traditionelle institutioner som f. eks. adelsprivilegier ved at henvise ikke til, at der er tale om velerhvervede rettigheder, men til deres nytte for samfundet, og hans lykkeideal adskiller sig måske i sidste instans ikke væsentligt fra utilitaristernes; på den anden side kan netop hans tilbageholdenhed, når det drejer sig om at ændre det bestående og hans begrænsede tiltro til lovgiverens evne til med eet slag at gøre menneskene lykkelige vel næppe betegnes som attituder, der er typiske for utilitarismen, i hvert fald i dette ords vedtagne betydning.

Efter min mening kan Montesquieu's grundsynspunkt nærmest udtrykkes således: i kraft af deres sociale væsen er menneskene henvist til at leve i samfund, og hovedopgaven må være at sikre dette samfunds beståen i dets diverse former; i det omfang, i hvilket omstændighederne tillader det, må man dernæst bestræbe sig for at gøre menneskene lykkelige og håbe, at dette mål kan realiseres i et vist omfang.

Gennem arrangementet af de enkelte tekster er det lykkedes udgiveren i det store og hele at bringe de modstridende tendenser i denne del af Montesquieu's tænkning frem og vise, hvorledes konservative og »moderne« synspunkter, standsfordomme og reformønsker brydes hos ham.

Montesquieu's reformvenlige synspunkter på retsvæsenets område, der f. eks. ytrer sig i afstandstagen fra tortur, forhindrer ham ikke i at forsvare herremændenes jurisdiktion eller embedskøb – som dog på den anden side stilles i et så »moderne« formåls tjeneste som sikringen af domsmagtens uafhængighed.

Ehrard illustrerer, hvorledes ungdomsårenes skepsis hos Montesquieu med tiden afløses af en mere positiv holdning over for religionen, idet religionens sociale og politiske rolle dog forbliver hovedkriteriet. Det sidste gælder hans iøvrigt utvivlsomt ægte følte tolerance. Det kan forekomme paradoksalt, at Ehrard placerer de tekster, der belyser Montesquieu's religiøse synspunkter, i dette afsnit, men netop den måde, hvorpå denne betragter religionen fra statens og samfundets synspunkt, gør placeringen berettiget.

Montesquieu går ind for visse former for social velfærd, og der findes forfattere, som derfor i ham har villet se en socialismens banebryder; Ehrard advarer imidlertid mod at tillægge ham så avancerede synspunkter og mener, at der snarere er tale om en videreudvikling af traditionelle forestillinger om statens sociale rolle – forfatteren tænker her antagelig på de »landsfaderlige« træk, der prægede l'Ancien Régime.

I nogle af sine økonomiske synspunkter er Montesquieu forud for de fleste af sine samtidige, f. eks. når han betegner arbejdet som rigdommens kilde,

fordømmer skatteforpagtningssystemet og anbefaler progressiv indkomstskat eller gør sig til talsmand for frihandel. Ehrard konfronterer imidlertid sådanne tekster med andre, hvor Montesquieu anser indirekte skatter – dog med undtagelse af den berygtede saltskat – for den mest hensigtsmæssige skatteform for Frankrigs vedkommende eller anbefaler moderlandets monopolisering af koloni-handelen.

Montesquieu synes at nære en vis forkærlighed for landbruget, undertiden forbundet med en nostalgi efter en uskyldighedens naturtilstand, men han indser samtidig, at højtudviklede samfund med en talrig befolkning forudsætter håndværk – det industrielle gennembrud synes han ikke at forudse – og handel, som adelen dog bør være udelukket fra, i hvert fald i Frankrig. Ligesom han ser en nær sammenhæng mellem økonomisk aktivitet og frihed er også Eng-lændernes handel og frihed nøje forbundne. En vis ambivalens præger iøvrigt Montesquieu's holdning til civilisationen: den repræsenterer ikke blot en mere human og forfinet tilværelse men også en kilde til sædernes fordærvelse.

Heller ikke Montesquieu's syn på internationale problemer er helt konsekvent: han betoner folkenes solidaritet og fordømmer erobningskrige, men anser dog præventiv krig for berettiget i visse tilfælde.

Man behøver ikke at acceptere alle udgiverens fortolkninger eller teksternes udvalg og klassificering, der undertiden kan forekomme vilkårlig – en så rigt facetteret og mangetydig forfatter som Montesquieu lader sig iøvrigt kun vanskeligt indordne under en bestemt plan – for at anbefale Ehrards bog som et selvstændigt og meget værdifuldt bidrag til Montesquieu-forskningen. Bogen vil med stort udbytte kunne læses ikke blot af dem, der beskæftiger sig med Montesquieu, men af alle, der interesserer sig for idéhistorie. Den afsluttes med en kronologisk oversigt over Montesquieu's skrifter sammenholdt med årstallene for de vigtigste begivenheder i hans liv og i samtiden, samt en kort men nyttig literaturfortegnelse.

GEORGE E. Z. DAMBORG

F. H. KJØLSEN: Capitain F. L. Norden og hans rejse til Ægypten 1737–38. København, G. E. C. Gads forlag, 1965. 191 s. Ill. 47,30 kr.

F. H. KJØLSEN: Rokokogreven Pierre d'Esneval og Christian VI's etiopiske projekt. Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie. 20. Universitetsforlaget i Aarhus, 1968. 170 s. Ill. 33,75 kr.

Frederik Ludvig Norden huskes måske i dag som et navn på titelbladet til de to statelige og rigt illustrerede foliobind fra 1755, »Voyage d'Egypte et de Nubie«, hvormed den danske regering gjorde det lærde og det dannede Europa bekendt med en række af de vigtigste ægyptiske oldtidsmindesmærker. Admiral Kjølser er blevet fængslet af den unge danske søofficers skæbne, og på grundlag af Nordens bevarede dagbøger og indsendte rapporter giver forfatteren en velskrevet og livfuld skildring af den dansk-financierede ekspedition op ad Nilen i 1737–38. Under ekspeditionen lykkedes det Norden at tegne og måle et meget betydeligt antal mindesmærker; men bortset fra de videnskabelige resultater blev ekspeditionen en fiasko, idet dens egentlige mål, Ætiopien, måtte opgives.